

İstanbul Üniversitesi
İktisat Fakültesi
Ord. Prof. Şükrü Baban'a Armağan
İstanbul - 1984

AİLE PLANLAMALARI VE EKONOMİK EĞİLİMLER

Dr. Kenan MORTAN

Aile planlamasında eğitim ve etkenlerin saptanması için gerçekleştirilen araştırma (*); 1970-1982 döneminde beş ayrı dilimde formların rasgele yöntemle ele alınması sonucunda gerçekleştirilmiştir.

Kesit analizlerinin ilki 1970 yılında İstanbul Zeynep Kâmil Hastanesi'nin Aile planlamasına başvuran 168 bayan üzerinde uygulanmıştır. İkinci tarama yine İstanbul Zeynep Kamil Hastanesi'nin bir kez Doğum servisine başvuran 800 bayan esas alınarak yapılmıştır. Üçüncü analiz 1981 yılında İstanbul-Üsküdar Ana Çocuk Sağlığı Merkezi'ne başvuran bayanlar arasından 452'sine uygulanmıştır. Aynı tarama daha sonra 1982 yılının ocak-mart döneminde başvuran bayanlar arasından 127'sine tekrarlanmıştır. Sonuncu tarama ise İstanbul Sait Çiftçi Sağlık Merkezi'ne 1982 yılının nisan ayında başvuran bayanlar arasından 86'sına uygulanmıştır. Taramada;

— Meslek,

(*) Nicel veriler İTİA Hastane Yönetimi programında Mehrangiz II-beygi tarafından derlenmiştir.

- Yaş,
- Gelir durumu,
- Başvurma nedeni,
- Yapılan müdahelenin biçimi,
- Yeniden başvurma nedeni,

sorularına karşılık aranmıştır. Ancak İstanbul gibi merkezi bir metropol alanında bile AÇS başvuru ve takip formlarının düzenli tutulmaması, bir kısmının ay sonu itibariyle Sağlık Bakanlığı'na devredilmesi çalışmanın homojenizasyonunu önlemiştir. Ayrıca başvuru formlarında bazı defalar temel sorunların geçiştirilmesi çalışmayı zorlaştıran bir başka etken olmuştur. Ancak dinamik bir dönemi kapsamaması nedeniyle elde edilen sonuçlar yine de değerlendirmeye alınmıştır.

Rasgele yönteminde uygulanan örnek denek sayısı şu formülle hesaplanmıştır:

$$n: \frac{(\% 95)^2 \pi (1 - \pi) N}{(\% 95)^2 \pi (1 - \pi) + N (e^2)}$$

Birinci dönemin (1970 Zeynep Kamil Hastanesi) ele alındığı bayanlar arasından seçilen denek sayısı 168 olup, nicel sonuçları şöyledir:

a) Yaş grupları	Denek Sayısı	%
20-24 yaş	23	13.7
25-29	48	28.6
30-34	45	26.8
35-39	35	20.8
40 üstü	17	10.1
Toplam	168	% 100

b) Tahsil durumu	Denek Sayısı	%
Okuma yazma bilmeyen	78	46.5
İlk tahsil	67	39.8
Orta okul	23	13.7
Yüksek	—	—

Toplam 168 % 100

c) Evlilik süresi	Denek sayısı	%
1-4 yıl	11	6.5
5-9	38	23.1
10-14	48	28.6
15-19	38	22.7
20 yıl (+)	32	19.1

Toplam 168 % 100

d) Şahip olduğu canlı çocuk sayısı

Çocuk sayısı	Denek sayısı	%
1	20	11.9
2	48	28.6
3	45	26.8
4	28	16.6
5 ve 5'den fazla	27	16.1

Toplam 168 % 100

e) Fazla çocuk istememe nedeni

	Denek sayısı	%
Mali güçlükler	78	46.5
Yeterli sayıda çocuk olduğu için	67	39.5
Küçük çocuğu olduğu için	11	6.5
Çalışıyor	4	2.4
Kendince sıhhatı müsait olmadığı için	8	4.7
Toplam	168	% 100

Başvurulan 25-34 yaş grubunda yoğunlaşması dikkat çekicidir (% 55.4). Bu durum; bu dönemde kentte çekirdek aile tipinde bile evliliğin başlangıç yıllarında geleneksel çocuk edinim eğiliminin sürdüğünü, bu eğiliminin belli bir yaş sınırından sonra, özellikle mali sorunlar nedeniyle kırıldığını ortaya çıkarmaktadır. Nitekim başvuruda bulunan kadınların % 55.4'nün 2-3 çocukları olması bu gözlemimizi doğrulamaktadır. Başvuruda bulunan kadınların yüzde 51.7'sinin 5-14 yıl evli olması, aile planlamasının aile varlığının spontan bir koruyucu önlemi olmaktan çok, belli güdümlenici etkenler altında yapıldığını göstermektedir. «Fazla çocuk istememe» nedeni olarak kadınların başta mali güçlükler olmak üzere benzer nedenler sıralaması, buna karşılık sadece % 2.4'nin «çalışmayı» gerekçe göstermesi, gözlemimizi doğrulayıcı yöndedir.

İkinci kesit analizimiz yine Zeynep Kamil Hastanesi'nde 1972 yılı nisan-ağustos döneminde yapılan başvurular arasından seçilmiştir. Denek sayımız 800'dür.

a) Yaş grupları	Vaka sayısı	%
24 yaşa kadar	413	51.62
24-29	211	26.38
30-34	120	15.00
35 yaş ve üstü	56	7.00
Toplam	800	% 100
b) Evlilik süresi	Vaka sayısı	%
1-4 yıl	482	60.25
5-9 yıl	166	20.75
10-14 yıl	75	9.37
15 yıl üstü	77	9.63
Toplam	800	% 100
c) Meslek durumu	Vaka sayısı	%
Çalışan	124	15.5
Ev kadını	676	84.5
Toplam	800	% 100
d) Tahsil durumu	Vaka sayısı	% 100
İlk tahsil	374	46.77
Orta okul	107	13.34
Lise	104	13
Yüksek tahsil	102	12.76
Okuma yazma bilmeyen	113	14.13
Toplam	800	% 100

e) Ailenin aylık geliri	Denek sayısı	%
10.000 TL az	166	20.75
10.000-15.000	218	27.25
15.000-20.000	148	17.88
20.000-25.000	103	12.87
25.000-30.000	36	4.5
30.000 üstü	134	16.75
Toplam	800	% 100
f) Doğum sayısı	Denek sayısı	%
1	415	51.88
2	176	22.00
3	71	8.87
4 ve daha fazla doğum yapmış olanlar	138	17.25
Toplam	800	% 100
g) İstenilen çocuk sayısı	Denek sayısı	%
1 çocuk	62	7.75
2 »	446	55.75
3 »	199	24.88
4 ve daha fazla çocuk isteyenler	93	11.62
Toplam	800	% 100

Aile planlamasının yurt sathında yaygınlaştırıldığı bu dönemde, çeşitli haberleşme araçlarıyla bir uygulamadan haberdar olan kadınların daha genç yaşlarda başvuruda bu-

lunduğu görülmektedir. Bu dönemde 24 yaşma dek aile planlaması için başvuran bayan sayısı 413 olup, toplamın yüzde 57.6'sını kapsamaktadır. Aynı şekilde geleneksel aile davranışlarından kısmi bir çözülme görülmesi ve 1-4 yıl içinde başvuran kadın sayısı % 84.5'nin ev kadını olması, aile planlamasının meslek haliyle irkorelatif bir hal gösterdiğini ortaya çıkarmaktadır. Başvuruların % 46.7'si ilkokul mezunu olup, kadınların aile planlamasını örgün eğitim yerine, yaygın eğitim araçlarıyla edindikleri ortaya çıkmaktadır. Nitekim başvurulardan ilkokul mezunu olanları okur-yazar olmayanlarla birlikte ele aldığımızda % 60'lık bir oranla karşılaştığımızdır.

Aylık gelir itibariyle kadınların «1973 - Türkiye Gelir Dağılımı» araştırmasına paralel gelir sahibi oldukları gözlenmektedir (% 47.9'u 10 bin TL altı - 15000 TL gelir). Çocuk sahibi olarak başvuran kadınların % 51.8'nin 1 çocuğu olması, bizi tersine oluşmuş çan eğrisiyle karşı karşıya bırakmaktadır. Nitekim daha sonraki soruda «İstenilen çocuk sayısı kaçtır?» sorusuna % 55.7 oranında «2 çocuk» karşılığını vermesi, aile planlamasında kadınların giderek bilinçlendiğini göstermektedir.

1972 dönemi anketinde kadınların yeniden başvurusunun araştırılabilmesi sonuçların değerlendirilebilmesi olanağını vermiştir. 800 kadın içinden 245 kadın 2. kez başvuruda bulunmuştur. 158 kadın (% 64.4) ise iyi sonuç aldığını ifade etmiştir. Bu küme aynı zamanda yeniden çocuk sahibi olmak istediklerini ifade etmişlerdir.

Aile planlamasında, gebelikten korunma olarak çekirdek aile tipi davranışına uygun olarak karı-koca arasında ortak bir sorumluluk anlayışının geliştiğini görüyoruz. «Gebelikten korunma şekli»nde alman cevapların % 26'sının prezervatifi göstermesi ilginçtir. «Geri çekme»yi yöntem olarak gösterenlerin % 33 olmasıyla bu iki oranın toplanması % 60.17'lık bir prezervatif + geri çekme yöntemi uygulandığını ortaya çıkarmaktadır. Aile planlamasının etkili yön-

temleri olarak bilinen tablet —kontraseptiv— spiral araçlarının % 29.8 düzeyinde kalması, aile planlamasında el'an geleneksel yöntemlerin ağırlıklı olduğunu göstermektedir.

Sonuçlar şöyledir:

a) Aile planlaması için

gebelikten korunma şekli	Denek sayısı	%
Prezervatif	70	26.12
Geri çekme	91	33.95
Vaginal tablet	24	8.96
Oral kontraseptiv	45	16.79
Spiral	11	4.1
Takvim metodu	11	4.1
İptidai usul	16	5.98
Toplam	245	% 100

b) Aile planlamasını uygulayan vakaların aldıkları sonuçlara göre dağılışı :

Aldığı sonuç	Denek sayısı	%
İyi	158	64.49
Fena	87	35.51
Toplam	245	% 100

c) Vakaların uygulamayı bırakma nedenine göre dağılışı :

Metod bırakma nedeni	Denek sayısı	%
Çocuk istediği	158	64.49
Fena sonuç	87	35.51
Toplam	245	% 100

Dokuz yıl sonra 1981 yılı Üsküdar Ana Çocuk Sağlık Merkezi kayıtları taramasından çıkan sonuçlar aile planlamasının Türkiye uygulamasının evrimini göstermektedir. 452 kadının tarama sonuçları şöyledir:

a) Yaş grupları	Denek sayısı	%
18-24 yaşa kadar	161	35.62
24-29	154	34.07
30-34	95	21.01
35 yaş üstü	42	9.30
Toplam	452	% 100
b) Gebelikten		
korunma şekli	Denek sayısı	%
Prezervatif	213	47.12
Oral	146	32.30
Spiral	93	20.58
Toplam	452	% 100

Bu dönemde oral kontraseptiv ve spiral kullanan kadınların sayısı 1972'ye göre büyük bir sıçrama göstererek % 52.8'e yükselmektedir. Aynı biçimde aile planlaması için başvuran kadınların % 69.6'nın 18-29 yaş diliminde olması, aile planlamasının aile kurumuna başlangıç anıyla birlikte gelişen bir uygulama olduğunu göstermektedir. 1982 yılının ilk üç ayındaki 127 başvuruda modern yöntemler % 53.5 ile geçerliliğini korumaktadır. Yaş gruplarına göre başvuruda 17-29 yaş kümesinde aile planlamasının yaygın olduğunu göstermektedir. Sonuçlar şöyledir:

a) Gebelikten

korunma şekli	Denek sayısı	%
Prezervatif	59	46.45
Oral	36	28.35
Spiral	32	25.20
Toplam	127	% 100

Yaş grupları	Denek sayısı	%
17-24	41	32.28
24-29	40	31.49
30-34	28	22.05
35 ve üstü	18	14.18
Toplam	127	% 100

1982 yılı kesitini almak için incelenen Sait Çiftçi Sağlık Merkezi'ne nisan ayında yapılan başvurular aile planlamasının, sosyo-ekonomik boyutunu açık bir biçimde simgelemektedir. Nicel sonuçlar şöyledir:

a) Yaş grupları	Denek sayısı	%
24 yaşa kadar	27	31.39
24-29	34	39.53
30-34	19	22.10
35 yaş ve üstü	6	6.98
Toplam	86	% 100

b) Çocuk sayısı	Denek sayısı	%
1	22	25.58
2	24	27.92
3	27	31.39
4	7	8.14
5 ve 5'den üstü	6	6.97

Toplam	86	% 100
--------	----	-------

c) Eğitim durumu	Denek sayısı	%
İlk tahsil	43	50.00
Orta okul	6	6.98
Lise	11	12.80
Yüksek tahsil	1	1.16
Okuma-yazma bilmeyen	25	29.06

Toplam	86	% 100
--------	----	-------

d) Ailenin aylık geliri	Denek sayısı	%
10.000 TL den az	4	4.65
10.000-15.000	17	19.76
15.000-20.000	22	25.58
20.000-25.000	10	11.63
25.000-30.000	18	20.94
30.000 ve üstü	15	17.44

Toplam	86	% 100
--------	----	-------

e) Gebelikten

korunma şekli	Denek sayısı	%
Spiral	76	88.38
Oral	6	6.97
Prezervatif	4	4.65
Toplam	86	% 100

18-29 yaş dilimi başvuruların en yoğun kesimidir (% 70.8). Başvuranların % 55.4'i 1-2 çocuk sahibidir. Başvuranların % 79'u okuma yazma bilmeyenlerle ilkokul mezunlarından oluşmaktadır. Gelir düzeyi itibariyle başvuruların sabit ve dar gelirlilerde konsantre olduğunu göstermektedir. Gebelikten korunmada en etkili yöntem spiral ve oral kontraseptivdir (% 55.1).

TARTIŞMA VE SONUÇ

1971-1982 yılı dönemi taraması çeşitli sonuçları kapsamaktadır. Genel sonuçları şöyle özetlemek mümkündür:

— Aile planlaması için yapılan başvurular çekirdek aile tipinin kentlerde giderek 1-2 çocuklu aile tipini yaygınlaştırdığını göstermektedir.

— Aile planlamasında başvurular çok sabit gelirlilerde görülmektedir. Ancak tarama yapılan sağlık birimlerinin semt konumu nedeniyle bu sonucu fazla abartmamak gerekir.

— Kadınların büyük bir bölümünün okur-yazar olmayanlarla, ilkokul mezunlarından oluşması, aile planlaması bilincinin spontan motiflerle başladığını göstermektedir. An-

cak radyo-TV gibi sözlü iletişim araçlarının etkisi yadsınmaz.

— Aile planlamasında modern yöntemlere başvuru yaygınlaşmaktadır. Bu arada ikinci başvuru hali AÇS merkezleriyle kadın arasında giderek yaygınlaşan bir ilişki kurulduğunu göstermektedir.

Bulgular şu tartışma odak noktalarını ortaya çıkarmaktadır:

— Aile planlaması % 2.9 olan genel nüfus artışının önlenmesinde en etkili araçtır. Bu aracı mobil yöntemlerle geliştirmek gereklidir. Bu nedenle 224 sayılı yasada yer alan ev taramalarının aile planlaması yönünden yaygınlaştırılması yerinde olacaktır. Hizmetin parasız yürütülmesi etkinlik sağlamada tek etken olmadığı unutulmamalıdır.

— Tıbbi istatistik etkinlikleri aile planlaması hizmeti içinde önemli bir olgudur. Bu olgunun düzensiz, kesikli yapılması genel aile planlaması hizmetlerinin nereden nereye gittiği yolunda saptama yapılmasını zorlaştıracaktır. Bu nedenle tıbbi istatistik hizmetlerinin tek tipte, standart olarak yürütülmesi gerekmektedir.

— Yaygın eğitim araçları aile planlamasında gözardı edilmeyecek önemli bir başka araçtır. Bu nedenle özellikle sözlü iletişim araçlarında didaktik olmayan programların yer alması yerinde bir adım olacaktır.